

Leraren doen onderzoek naar het schoolvak Nederlands – Inleiding op het themanummer

T. Janssen, G. Rijlaarsdam en M. Braaksma

1 Inleiding

Tien jaar geleden deden leraren zelden vakdidactisch onderzoek na hun opleiding. Sindsdien zijn er verschillende subsidies beschikbaar gekomen die leraren de mogelijkheid bieden om, naast hun baan in het onderwijs, (promotie)onderzoek te doen, zoals de NWO Promotiebeurs voor leraren (sinds eind 2010), het DUDOC-ALFA-programma vanwege duurzame geesteswetenschappen (sinds medio 2014) en de subsidies voor praktijkgericht onderzoek van het Nationaal Regieorgaan Onderwijsonderzoek (NRO). Er zijn nu ook schoolbesturen die docenten vrijstellen voor promotieonderzoek. Alom lijkt er sprake van een zekere academiseringsbehoefte van scholen (bijvoorbeeld zichtbaar via samenwerkingsverbanden tussen scholen en lerarenopleidingen in academische scholen en ateliers). Lerarenopleidingen, universitair en hbo, zochten sinds 1988 naar vormen van onderzoek als afstudeerwerk die praktische en wetenschappelijke vorming bijeenbracht. Veelal mondde die zoektocht uit in een vorm van ontwerponderzoek, in vele variaties. Studenten leren professionele vraagstukken, uit de praktijk van hun lessen, hun school of hun vak (curriculum) te benoemen, te analyseren, theoretisch in te bedden, systematisch oplossingen te ontwerpen, en zo'n ontwerp empirisch op waarde te onderzoeken. Het is het soort van onderzoek dat op scholen of in leergemeenschappen van verwante collega's in de regio of het land uitgevoerd kan worden. Onderzoek dat voortkomt uit behoeften, verbazing, verwondering, belangstelling, ervaren noodzaak. Aan die ontwikkeling droeg bij dat voorafgaand en deels parallel aan deze maatschappelijke ontwikkeling instellingen voor lerarenopleidingen in voorwaardelijke gefinancierde onderzoeksprogramma's en professionaliseringstrajecten vakdidactici de gelegenheid boden

om vakdidactische promotietrajecten op te zetten en te voltooien, waardoor de onderzoeksmatige infrastructuur op lerarenopleidingen versterkt werd. Studenten aan lerarenopleidingen konden nog steeds hun eigen afstudeeronderwerp kiezen, maar kwamen voor een deel terecht in informele en formele onderzoekprogramma's van individuele of groepen vakdidactici.

Deze ontwikkeling juichen we zeer toe, en niet alleen omdat we er alledrie deel van uitmaakten, in verschillende rollen, maar vooral omdat er zoveel meer wetenschappelijke kennis wordt gecreëerd die het schoolvak Nederlands, in ons geval, ten goede komt. Want we herinneren ons de armoede aan die kennis. Het was eigenlijk pas sinds Hildo Wesdorp (1935-1987) binnen het Research Instituut voor Toegepaste Psychologie, RITP) in Amsterdam – het instituut opgericht door A.D. de Groot – een kleine onderzoeksgroep kon opbouwen die als focus het schoolvak Nederlands had. Het RITP was een zogenoemde derdegeldstroominstituut: men moest er zelf via externe subsidies de broek ophouden. Een speciale stichting, ingesteld door NWO, schreef subsidieprogramma's uit en beoordeelde 'vrije' aanvragen. Wesdorp klaagde vaak over dat 'loket', omdat het redeneerde vanuit onderwijskundige perspectieven, waarin het schoolvak eerder de context van de vraagstelling was, dan het hart ervan. Vakdidactiek werd niet gezien of erkend als (toegepaste) wetenschappelijke discipline. Anderzijds was er NWO, onderverdeeld in werkgemeenschappen, van welke de Werkgemeenschap Toegepaste Taalkunde de meeste mogelijkheden bood voor vakdidactisch onderzoek Nederlands als je je kon voegen naar het kader van 'gestuurde taalverwerking', wat onderwijs natuurlijk beoogt. Maar ook dat loket was in eerste instantie niet zo geschikt voor vakdidactisch onderzoek, want dat leek taalverwervingstheoretisch toch weer

1

PEDAGOGISCHE
STUDIËN

2021 (98) 1-5

weinig verwantschap te vertonen met wat de leden van die werkgemeenschap gemeen hadden. De opkomst van de discipline Taalbeheersing binnen de Neerlandistiek heeft ertoe geleid dat men de bakens moest gaan verzetten.

En toch, denken wij, werd in die periode 1980-1987 in de onderzoeksgroep van Hildo Wesdorp de basis gelegd voor het empirische vakdidactische onderzoek zoals dat nu plaatsvindt. De groep breidde uit van drie naar meer dan twintig, veelal jonge onderzoekers, met een mix aan achtergronden variërend van onderwijspsychologie, taalkunde, letterkunde, methodologie, taalbeheersing, tweedetaalverwerving. Wesdorp leerde je hoe je onderzoeksthema's die binnen het schoolvak Nederlands speelde, kon 'vermommen' zodat de subsidieaanvragen wel pasten binnen toegepast onderwijskundig onderzoek (SVO) of vakinhoudelijke werkgemeenschappen van NWO. Een en ander leidde tot een inspirerende en coöperatieve onderneming, die ook na Wesdorps voortijdige overlijden bleef bestaan, maar in omvang slonk. Veel medewerkers promoveerden op hun studies, en vonden hun weg in het wetenschappelijke bedrijf als UHD, hoogleraar, lector, aan universiteiten en hogescholen, werkzaam in afdelingen Nederlands, lerarenopleidingen, toegepaste taalkunde, verspreid over het land.

Naast wiskunde, dat een eigen vakdidactisch instituut (het Freudenthal Instituut), had Nederlands het informele Wesdorp Instituut. De vakdidactiek Nederlands kon daarmee als een van de weinige schoolvakken bogen op een empirische basis. Dit themanummer bouwt daarop voort. We dragen het nummer dan ook graag aan Hildo Wesdorp op, die leraar Nederlands was, onderzoeker werd, en het schoolvak en het onderzoek in het schoolvak verder bracht.

2 Leraar-onderzoeker; ga er maar aan staan

Vermommen van subsidieaanvragen is niet meer nodig met de nieuwe subsidievormen voor leraren-onderzoekers. Maar er zijn wel nieuwe eisen en ook hindernissen. De idee

achter de nieuwe subsidievormen is dat leraar-als-(tijdelijke)-onderzoeker een hybride bestaan moeten leiden om zo de brug tussen onderzoek en praktijk vorm te geven. In (maximaal) drie dagen per week, vier of vijf jaar lang, verdiept de leraar-onderzoeker zich in een didactisch vraagstuk, vaak een onderwerp dat al flinke incubatietijd heeft doorgeemaakt in de eigen onderwijspraktijk.

Over deze incubatie schreef een van de auteurs, Jeroen Steenbakkers, ons:

“De inspiratie voor dit deelonderzoek is gelegen in 27 jaar lesgeven, waarbij ik mezelf steeds meer vragen ging stellen over de aansluiting tussen leerstof en noden van leerlingen. Vijftien jaar geleden begon ik met een bestand op te zetten van zinnen van leerlingen met werkwoordfouten, omdat ik merkte dat de zinnen in werkwoordoefeningen een andere structuur vertoonden dan zinnen in leerlingteksten. Een paar jaar later ging ik bij het corrigeren van leerlingwerk doelbewust op zoek naar de formuleerfouten die ik altijd in de les besprak. Tot mijn verbazing zag ik veel van die fouten nauwelijks terug in hun werk.”

Leraren-onderzoekers ervaren in het eerste jaar, of langer, hoe moeilijk het is om de onderwijspraktijk (het rooster, de ouderspreekavonden, de kantine wacht) te combineren met literatuursynthese, intensieve organisatie van dataverzamelingen, coderen, dubbel coderen, datafiles checken, en nog eens checken..., voordat je een tabel hebt met resultaten. En dan publiceren, stukken terugkrijgen, leren met reviewers en redacteuren om te gaan. Terwijl je net met je tweede of derde studie bezig bent, komt artikel 1 terug van een tijdschrift. Zo stapelen de zaken op, schuiven onderzoeken en activiteiten over elkaar heen. Het is niet voor iedereen weggelegd om al die onderhandelingen met de Tijd effectief te voeren. En onderhandelen met de omgeving! Directies van scholen die wel, of juist helemaal niet meewerken. Universitaire instituten die de dissertatie graag zien, maar soms weinig bijdragen aan institutionele inbedding: probeer als leraar-onderzoeker maar eens via Surfspot een versie van SPSS aan te schaffen; niet geregistreerd want buitenpromovendus. Je moet van goeden

huize komen wil je je bijdrage aan je schoolvak via onderzoek gestalte geven. Een hoge mate van intrinsieke ambitie. Wetenschapper zul je niet worden, de universiteit biedt nauwelijks ruimte voor nieuwe vakdidactici, bovendien ga je er dan in salaris op achteruit, merk je tot je verbazing.

3 Je moerstaal

De docenten Nederlands die een onderzoekssubsidie hebben verworven, komen dan voor nog een heel bijzonder probleem te staan. Bij het opstellen van hun onderzoeksplan is al gebleken dat er over de kwestie die zij willen onderzoeken vooral Engelstalig is gepubliceerd: de wereld van onderzoek naar geletterdheid, het verbeteren van het schriftelijke en mondelinge taalverkeer, en naar het begrijpen en genieten van literaire werken, is niet beperkt tot het Nederlandse taalgebied. En dan kan blijken dat het gebruikelijk is in de onderzoeksgroep waarin je terecht komt, in Engelstalige wetenschappelijke tijdschriften te publiceren, als onderdeel van de moderne Nederlandse en Vlaamse dissertatieroutine. Dat is wel even gek om te merken: terwijl je vrij contextgebonden onderzoek doet in de Nederlandse/Vlaamse situatie, ten behoeve van de verbetering van het onderwijs Nederlands, ten behoeve van docenten Nederlands die je wilt bereiken met je onderzoek, en waar je onderzoekssubsidie ook voor bedoeld is – brug tussen onderzoek en onderwijspraktijk – ga je je onderzoek in het Engels publiceren. Voor docenten Nederlands bestaat er wel een Nederlandstalig Tijdschrift voor onderzoek naar vakdidactiek Nederlands – *Levende Talen Tijdschrift* – maar dat is dan weer niet *peer-reviewed*. Bovendien is het prettig om tijdens je promotieonderzoek al commentaar op artikelen te krijgen van erkende wetenschappers. Koersen op vier artikelen in *Levende Talen Tijdschrift* en dan een kaftje eromheen > dissertatie, dat gaat dus niet. Daarom creëer je een nieuwe hybriditeit: je doet je uiterste best om via vaktijdschriften en conferenties de onderwijspraktijk te bereiken. De nuance van het onderzoek verdwijnt dan wel, maar de bijdrage aan schoolvakverbete-

ring krijgt een kans.

Dat publiceren in Engelstalige tijdschriften heeft een nadeel als het gaat om de verheffing van het onderzoeksmatig denken over het schoolvak. Als het onderzoek als onderzoekrapportage niet beschikbaar is in het Nederlands, zijn er voor studenten aan opleidingen en opleiders/vakdidactici geen goede Nederlandstalige modellen van vakdidactisch onderzoek voorhanden, die kunnen uitnodigen tot navolgen en discussies over kwaliteiten van vakdidactisch onderzoek via masterscripties bijvoorbeeld.

Daarom waren we als gastredacteuren wel te porren om op de uitnodiging van de redactie van *Pedagogische Studiën* in te gaan: willen jullie een themanummer samenstellen over lopend promotieonderzoek rond het schoolvak Nederlands?

Met dit themanummer van *Pedagogische Studiën* bieden we een vlootstouw van wat er zoal aan soorten onderzoek en thema's op dit moment wordt uitgevoerd. Het toont de breedte van het schoolvak Nederlands, van historische letterkunde tot het scherp formuleren tot taalkundig bewustzijn. Het toont ook de variatie aan onderzoeksbenaderingen en -domeinen, met kwalitatieve en kwantitatieve benaderingen, vanuit ontwerponderzoek, effectonderzoek, cognitief psychologisch onderzoek. In een aantal gevallen leest u over het eerste of tweede onderzoek in het dissertatieprogramma om te komen tot een te testen interventie, soms over een uitstapje naar aanleiding van zo'n test.

Ons doel was tweeledig: bijdragen aan de kwaliteitsverbetering van het schoolvak Nederlands/taal, en bijdragen aan de kwaliteit van vakdidactisch onderzoek in Nederland. We zochten onderzoek dat:

- wordt uitgevoerd door leraren of lerarenopleiders in Nederland en Vlaanderen;
- gericht is op het schoolvak Nederlands/taal;
- betrekking heeft op het voortgezet of secundair onderwijs;
- vakdidactisch van aard is;
- empirisch is;
- lopend is (nog niet is uitgemond in een proefschrift).

Het resultaat bestaat uit een themanummer met vijf artikelen. We begonnen de campagne medio december 2019 met een uitnodiging aan bijna twintig leraren-onderzoekers Nederlands die bezig zijn met een promotietraject. Via zelfselectie en pech (dataverzamelingen die in duigen vielen: Covid-19, maart 2020) resteerden vijf onderzoeken, die een fraai palet vormen van onderzoekstypen en -fasen die we bij schoolvakonderzoek zien. Er zijn probleemanalyses (Steenbakkers, Vis), er is hardopdenkonderzoek om zicht te krijgen op hoe leerlingen met bepaalde problemen omgaan (Leenders), ontwerponderzoek (Van Keulen) en effectonderzoek (Van Ockenburg). Alle onderzoeken gaan uiteindelijk een bepaalde didactische interventie toetsen in een bepaald onderzoeksontwerp. De bijdragen van Steenbakkers, Vis, Leenders en Van Keulen zijn voorbereidingen op dergelijk effectonderzoek. Het onderzoek van Van Ockenburg is een soort van tussentijdse ‘bijvangst’: voorafgaand aan het slotexperiment, wilde zij een onderdeel van haar instructieontwerp empirisch testen, en ontwierp zij een experiment op haar school.

4 Deel van het geheel

Om iedere bijdrage te positioneren in de promotietrajecten van de auteurs, vroegen we hen hun artikel te positioneren in hun hele plan.

4.1 Jeroen Steenbakkers

“Het artikel ‘Formuleerproblemen in leerlingewerk en schoolboeken Nederlands: een onderzoek naar de aansluiting tussen de leerstof en de formuleerproblemen van leerlingen’ maakt deel uit van het promotieonderzoek van Jeroen Steenbakkers naar vernieuwingsmogelijkheden van lessen formuleren en schrijfstijl. Het curriculumonderzoek dat dit artikel beschrijft, levert de vakinhoudelijke basis voor de vernieuwing. Daarnaast zullen er didactische ontwerpprincipes en pedagogische toetsstenen worden geformuleerd, die in het docentontwikkelteam *Stijlperceptieven* met acht ervaren docenten Nederlands besproken zijn.

Dat ontwikkelteam ontwikkelde op basis van de uitgangspunten acht vernieuwende lessen. Het jaar daarop werd de lessenserie uitgevoerd, geëvalueerd en bijgesteld. In het schooljaar 2019-2020 is de lessenserie in definitieve vorm op zeven scholen uitgevoerd om de effecten ervan te onderzoeken.”

4.2 Renate van Keulen

“Het artikel van Renate van Keulen maakt deel uit van een onderzoek dat zich richt op het ontwerpen van een digitale game voor historisch literatuuronderwijs in de bovenbouw van het vwo. De game is gebaseerd op een historische tekst en draait om het beantwoorden van een centrale vraag over de inhoud hiervan. In hun weg naar het antwoord, voeren leerlingen aan de hand van sleutelfragmenten en allerhande tools (secundaire literatuur, nieuwsbronnen, afbeeldingen en hints) redeneeropdrachten uit die leiden tot inzichten over de tekst, de historische en maatschappelijke context van de tekst en de rol van de lezer. Ieder opgedaan inzicht brengt de leerlingen verder in het verhaal en dichterbij het einddoel van de game. Het artikel is een voorbereiding op het ontwerp van de game.”

4.3 Gijs Leenders

“Het artikel van Leenders, De Graaff en Van Koppen maakt deel uit van een promotietraject getiteld: *Van taalvergelijking naar taalbewustzijn: Een contrastiefgrammatische leerlijn voor de vakken Nederlands, Engels en Duits*. In dat traject wordt onderzocht op welke wijze, theoretisch en praktisch, grammaticaonderwijs op middelbare scholen kan bijdragen aan de ontwikkeling van bewuste taalvaardigheid. Er worden drie taaloverstijgende lessenseries ontwikkeld voor de vakken Nederlands, Engels en Duits, waarvan het effect op bewuste taalvaardigheid en de attitude en motivatie voor grammaticaonderwijs onderzocht zal worden. Omdat de huidige leer- en toetsactiviteiten zich voornamelijk focussen op ‘het goede antwoord’ en niet op de redenering die daaraan voorafgaat, terwijl het bij bewuste taalvaardigheid juist voornamelijk gaat om die redenering, werd ook eigen toetsmateriaal ontwikkeld. In dit artikel

verkennen we het redeneren van leerlingen bij een deel van dat materiaal in contrast met voor hen gebruikelijk materiaal.”

4.4 Moniek Vis

“Het artikel van Vis, Van Gelderen, De Glop- per en Van Kruiningen doet verslag van een deel van een promotieonderzoek naar de effecten van genregericht samenhangend lees- en schrijfonderwijs op de lees- en schrijfvaar- digheid van havo 4-leerlingen. Voor dit onder- zoek werden twee lessenseries ontwikkeld, een over het lezen en schrijven van columns en een over het lezen en schrijven van nieuws- berichten. De lessen werden op verschillende middelbare scholen uitgevoerd en op hun effectiviteit beproefd. Het artikel in dit themanummer legt een basis voor de ontwikkeling van deze lessenseries, omdat het definieert wat samenhangend lees- en schrijfonderwijs is en mogelijk effectieve elementen daarvan identificeert via een systematische review van de onderzoeksliteratuur.”

4.5 Liselore van Ockenburg

“Het artikel van Van Ockenburg, Van Weijen en Rijlaarsdam maakt deel uit van een onder- zoek naar de manier waarop leerlingen in het voortgezet onderwijs betere syntheseseksten kunnen leren schrijven. In dit onderzoek gaat het erom hoe leeractiviteiten (die effectief bleken in gerelateerde interventiestudies) samengebracht kunnen worden in een samen- hangende lessenserie, en of deze lessenserie ertoe leidt dat de leerlingen inderdaad betere syntheseseksten leren schrijven. Ook is onder- zocht in welke mate leerlingen kunnen leren om de teksten op een betrouwbare manier te beoordelen. In dit artikel wordt ingezoomd op het effect van één enkele leeractiviteit die voorafgaat aan de lessenserie: een korte ani- matievideo waarin wordt uitgelegd wat syn- theseteksten zijn, wat het belang van deze teksten kan zijn en wat de kenmerken zijn van goede syntheseseksten. De uiteindelijke opbrengst van het onderzoek is een bewezen effectieve lessenserie die leerlingen in staat stelt op enkele sleutelmomenten te kiezen uit verschillende leeractiviteiten die het best bij hen past.”

5 Alle hens aan dek

We hopen dat dit themanummer zijn weg zal vinden in lerarenopleidingen Nederlands, en veel studenten zal inspireren om een onder- zoeksvorm en -idee te vinden. Voor leraren- opleiders kan dit themanummer een bron zijn om met studenten over de kwaliteiten van onderzoeksoptellingen, -redeneringen, -interpre- taties kritisch van gedachten te wisselen. We denken dat dit themanummer ook in onder- wijskundeopleidingen en door onderwijs- wetenschappers benut zal kunnen worden als inspiratiebron. Vakdidactisch onderzoek is in feite toegepast onderwijskundig onderzoek als het gaat om onderzoeksmethodologie, leerstof- en curriculumanalyse, effectieve instructie enz. Maar zoals in de artikelen blijkt, vakdidactiek gaat niet alleen om didac- tiek, maar ook om de vakinhoud. Voor stu- denten in universitaire opleidingen Neder- lands en aan Nederlands verwante opleidingen, is er veel te onderzoeken via bachelor- en masterscripties in en voor het vak Nederlands.

Als gastredacteuren danken we de auteurs voor hun enorme inzet om hun artikel onder- toch moeilijke omstandigheden – want corona en *lock down* – af te ronden, en de beoor- delars die met hun scherpe analyses de auteurs tot hun uiterste kunnen dreven bij het reviseren van de versies.